

Михайло ЖУРБА,

orcid.org/0000-0001-9691-8913

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри Всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) kafedra_slovjan@ukr.net*

Дмитро ТРЕЙТЯК

orcid.org/0000-0003-3909-5062

*аспірант кафедри Всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) stevandthree@gmail.com*

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ У МІЖВОЄННУ ДОБУ

У статті подано огляд наявної джерельної бази дослідження повсякденності греків України у період 20–30-х років ХХ століття. Здійснено аналіз та структурування джерельної бази, як базової умови комплексного вивчення повсякденного життя грецьких громад в Україні у міжвоєнну добу. Виявлена специфіка історичних джерел різних типів, розкриваються особливості методології модерного джерелознавства. Здійснено огляд та верифікацію архівного матеріалу, встановлено пріоритети в опрацюванні документів. Авторами визначено, що джерельна база повсякденності греків включає в себе комплекс компонентів, зокрема документальний масив, що міститься у центральних державних архівних установах міста Києва та державних регіональних архівах, а також ресурси статистики, епістолярію, мемуари, архівну періодику. Опрацювання різних за походженням джерел дозволяє співставити фактологію та сформувати об'єктивну картину повсякденного буття греків у міжвоєнну добу. Важливим компонентом джерельної бази на сьогодні також є збірники документів, в тому числі такі, що публікують раніше засекречені документи. Це дозволяє у дослідженнях теми доторкнутися до раніше невідомих пластів інформації. У статті проаналізовано режим доступу до документальних фондів центральних та регіональних архівних установ, та розкрито особливості сучасних нововведень, завдяки яким науковці отримують змогу дистанційного доступу до оцифрованих документів архівних фондів, що значно спрощує роботу з архівними матеріалами у сучасних реаліях.

Практичне значення статті полягає у тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при вивченні джерельної бази греків Приазов'я, як складової дослідження джерелознавства та повсякденного життя етнічних меншин півдня України у період 20–30-х років ХХ століття.

Ключові слова: *джерельна база, історичне джерело, архів, грецька етноменшина, повсякденність, греки Приазов'я.*

Mykhailo ZURBA,

orcid.org/0000-0001-9691-8913

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of World History and Archaeology
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) kadēdra_slovjan@ukr.net*

Dmytro TREITIAK,

orcid.org/0000-0003-3909-5062

*Postgraduate at the Department of World History and Archaeology
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) stevandthree@gmail.com*

SOURCE BASE FOR THE STUDY OF EVERYDAY LIFE OF THE GREEK ETHNIC MINORITY IN UKRAINE IN THE INTERWAR PERIOD

The article provides an overview of the available source base for the study of everyday life of Ukrainian Greeks in the period of the 20-30s of the 20th century. The analysis and structuring of the source base was carried out as a

basic condition for a comprehensive study of the everyday life of Greek communities in Ukraine in the interwar period. The specificity of historical sources of various types is revealed, the peculiarities of the methodology of modern source studies are revealed. A review and verification of archival material was carried out, and priorities were established in the processing of documents. The authors determined that the source base of everyday life of the Greeks includes a complex of components, in particular the documentary array contained in the central state archival institutions of the city of Kyiv and state regional archives, as well as statistical resources, epistolary, memoirs, archival periodicals. Studying sources of different origins allows comparing facts and forming an objective picture of the everyday life of the Greeks in the interwar period. Document collections, including those that publish previously classified documents, are also an important component of the source base today. This allows to touch previously unknown layers of information in the research of the topic. The article analyzes the mode of access to the document funds of central and regional archival institutions, and reveals the features of modern innovations, thanks to which scientists get remote access to digitized documents of archival funds, which significantly simplifies work with archival materials in modern realities.

The practical significance of the article is that the research materials can be used in the study of the source base of the Greeks of the Azov region, as a component of the study of source studies and everyday life of the ethnic minorities of southern Ukraine in the period of the 20s-30s of the 20th century.

Key words: source base, historical source, archive, Greek ethnic minority, everyday life, Greeks of the Azov region.

Постановка проблеми. В наш час у вітчизняній науці стрімко розвиваються дослідження історії етнічних меншин на території України. Вивчення грецької меншини останнім часом доповнилося низкою нових опрацювань теми. Українська елліністика переживає своєрідний ренесанс, фундамент якого закладався ще у 90-ті роки ХХ століття, після отримання Україною незалежності. На сьогодні, коли дослідження повсякденності активно розробляються вітчизняними науковцями, є потреба систематизувати та дати характеристику наявній джерельній базі історії повсякденності грецької етнічної меншини в Україні міжвоєнної доби.

Серед досліджень, що зверталися до теми висвітлення джерел з історії греків України у цей період, можна згадати праці таких науковців як А. Гедьо, Н. Терентьєву, Л. Якубову, Б. Чирко. Автор численних україно-грецьких студій Н. Терентьєва серед своїх елліністичних досліджень зверталася і до питання джерел з історії грецької громади (Греки України: джерелознавчий аспект).

А. Гедьо у своїх наукових пошуках значну увагу приділяла різним аспектам діяльності грецької меншини в Україні починаючи від ХVІІІ століття і до ХХ століття. Її авторству належить ряд праць, присвячених джерелознавчому аспекту грецької етнічної меншини в Україні (Греки Північного Приазов'я кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.: джерелознавчий аспект).

Свій внесок у дослідження грецької меншини зробила завідувача відділом Інституту історії НАН України Л. Якубова. Її авторству належить низка праць, присвячених різним проявам життєдіяльності етноменшин України в 20–30-ті роки ХХ століття, зокрема і джерелознавчим аспектам грецьких громад (Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження).

Водночас, аналіз профільної історіографії засвідчує відсутність комплексного вивчення джерельної бази саме повсякденного життя грецького населення міжвоєнного періоду.

Метою даного дослідження є аналіз та структуризація наявної джерельної бази для дослідження повсякденності греків України у 20–30-ті роки ХХ століття, як важливої основи для комплексного осмислення повсякденного життя грецької етноменшини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період 20–30-х років ХХ століття ставить перед науковцем серію викликів, через необхідність враховувати цілий ряд специфічних економічних, політичних і соціальних чинників, які були характерними для цього періоду. Основою дослідження повсякденності греків в цей час, є сукупність історичних джерел різного походження та різноманітних типів, що акумулюють потрібну інформацію, дають змогу побудувати реальну картину минулого.

Вивчення грецької етнічної меншини потребує зосередження уваги на кількох регіонах компактного проживання греків на території України. Перш за все це греки Приазов'я, як найбільший осередок грецької людності в нашій країні, а також грецькі громади у великих містах України. Основою джерельної бази є об'ємний комплекс історичних документів, який сконцентровано у центральних та місцевих архівних установах України.

У сучасних дослідженнях повсякденність найчастіше розкривається як синтез елементів матеріальної та духовної культури, при цьому увага акцентується на ретельному вивченні таких елементів людського буття, як господарство, житло, одяг, зайнятість та дозвілля. Історія повсякдення – це симбіоз усіх сфер людського життя, поєднання історії побуту, подій, а також історії людського мислення, ментальності та особистих пережи-

вань. Основою повсякденного життя є спільна для населення колективна свідомість, суспільний менталітет, який визначає соціальні орієнтири, цінності людей, етнічно зорієнтований світогляд.

Дослідження повсякденності етноспільнот – це певний перехід від аналізу абстрактних процесів до висвітлення конкретної ситуації. Він дозволяє розглянути соціальні та культурні процеси у середовищі етноменшини з позиції історичної антропології. Об'єктивне вивчення повсякденності грецької етноменшини в Україні можливе лише за умови детального та критичного опрацювання наявного масиву джерел, саме такий підхід дозволить неупереджено дослідити повсякденність, уникнувши стереотипів та застарілих схем відображення дійсності.

Особливо продуктивним джерельним комплексом у вивченні побуту та життєдіяльності греків є матеріали центральних архівів України – ЦДАВО України – Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО) України.

Центральні історичні архіви України надають широкий пласт інформації із зазначеної проблематики. Джерельна база матеріалів з української історії 20–30-х років ХХ століття накопичувалася у складних умовах, коли країна переживала постійні зміни територіально-адміністративного поділу та системи державного управління. Проте фонди державних архівів зберегли чимало важливих документів, які сьогодні дають змогу сучасним історикам розглядати проблемні аспекти повсякденного життя у підрадянській Україні.

У фондах ЦДАВО України зберігаються матеріали, що можуть бути використані при дослідженні повсякденності грецької етноменшини. Матеріали Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, що містяться у фонді 1, надають змогу простежити такі аспекти діяльності, як стан розвитку жіночої праці та підготовку кваліфікованих жіночих кадрів для роботи у різних сферах – головним чином аграрній та педагогічній; культурно-побутове обслуговування колгоспів та стан громадського харчування у них; розвиток радіофікації та кінофікації сільських населених пунктів та організацію кампаній по розвитку фізичної культури та оздоровлення населення.

Інформацію про повсякденність греків України дослідник отримує з колекції документів, сконцентрованих у фонді 413, де зберігаються матеріали Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК УРСР (ЦКНМ). У ньому містяться матеріали обстеження районів проживання

грецької етнічної меншини. У фонді зберігаються звіти, висновки з обстеження національних районів, протоколи засідань, акти обстежень. У фонді зібрано документи, які характеризують економічне, соціальне та культурне становище грецької меншини. Об'ємний загал матеріалів, актів, звітів, статистичної інформації щодо грецького населення Приазов'я є важливим джерелом інформації. Звіти керівників національних секцій ЦКНМ при ВУЦВК містять інформацію, що розкриває особливості повсякденного життя грецької громади середини 20-х – початку 30-х років ХХ століття. У фонді 413 зустрічаємо документи про культурний стан грецької меншини, процес створення та розвитку освітніх установ, особливості побуту грецького населення, проведення виборів до національних сільрад, створення мережі медичних установ та культурних закладів.

Джерелами, що містять вагомий пласт інформації щодо становища грецьких громад на території України, є звіти про обстеження грецького населення Маріупольського та Сталінського округів, урядовими комісіями в 1924–1925 рр. Надалі багато деталей щодо колективного та індивідуального побуту, мовної практики, дозвілля, розваг та інші види життєдіяльності відображалися в щорічних звітах про обстеження національних сільрад і районів, культосвітніх закладів.

Варто відзначити протоколи засідань ЦКНМ при ВУЦВК, а також листування комісії з місцевими органами, окружними та районними виконавчими комітетами, ЦК КП(б)У, етнографічною комісією при Всеукраїнській академії наук, стосовно культурно-освітньої роботи, запровадження національної мови в закладах освіти, медичне обслуговування та інших важливих питань повсякденності.

У дослідженні аспектів повсякденності також можуть бути корисними матеріали фонду 342, Народного комісаріату охорони здоров'я Української РСР, в якому містяться різноманітні відомості стосовно медичної сфери життя етноменшин. У матеріалах цього фонду можна знайти відомості про поширення інфекційних захворювань на території України, листування комісаріату з приводу медичного обслуговування національних меншин, матеріали стосовно діяльності губвідділів з охорони здоров'я, статистичні підбірки про поширення епідемій на території України, характеристики стану медичної сфери у грецьких національних районах. Документи фонду дають змогу простежити зміни в охороноздоровчій сфері серед греків України впродовж 20–30-х років ХХ століття та порівняти стан цієї галузі в різні роки.

Центральний державний архів громадських об'єднань України надає доступ до документів, в яких можна простежити політичний тиск більшовицької влади на традиції повсякденного життя грецької етноменшини у сенсі уніфікації його за радянським каноном. У фонді 1, Центрального комітету Комуністичної партії України міститься низка документів, яка дає змогу відслідкувати процес пропагандистської роботи органів влади по індоктринації комуністичної ідеології у базові сфери побутового життя греків України, а також про господарське становище грецьких регіонів, під час проведення в них масової колективізації.

Загалом центральні архівні органи України зберігають різні за змістом документи, що надають можливість дослідити окремі аспекти повсякденного життя етнічних меншин. Вони розкривають загальне становище етноменшин, матеріальну культуру та їх світогляд, демонструють їх ментальний стан і показують як політика радянської влади впливала на їх свідомість. Низка документів дає змогу дослідити перебіг господарських процесів у регіонах проживання греків, та скласти уявлення про зміни, що відбулися під впливом соціалістичного експерименту у їх господарстві, та про реакцію місцевого населення на трансформації.

Значним сегментом джерельної бази виступають документи з обласних архівних установ: Державного архіву Одеської області та державного архіву Запорізької області. В архівах цих областей містяться дані про становище меншин, що проживали на півдні України, зокрема греків. Вони дають змогу відтворити деякі моменти стосовно запровадження радянської ідеології у відповідних регіонах і спротиву місцевого населення політичним акціям радянської влади. Розлогий комплекс матеріалів стосовно грецької громади Приазов'я знаходився у Державному архіві Донецької області. В них було відображено чимало аспектів адміністративних, соціальних та побутових змін, які відбувалися у регіоні Приазов'я, зокрема у фондах 3 (постанови ЦК КП(б)У про видавництво періодики), 11, 15 (діяльність виконавчих органів, які здійснювали національну політику у регіоні). На жаль, на сьогодні матеріали Державного архіву Донецької області не доступні до використання, через війну на території України.

Для більшої частини українських архівних установ до цього часу характерним залишається переважання традиційних засобів інформування про документи, які зберігаються у їхніх сховищах та режиму доступу до архівних джерел. Це звична система, що включає паперові описи, ката-

логи, картотеки, покажчики та довідники. Тим не менше, останнім часом розгорнувся процес створення новітнього науково-довідкового апарату, з використанням сучасних цифрових технологій. Документи оцифровуються, а бази даних та каталоги переводять в електронний формат. Це істотно розширює можливості інтелектуального доступу до архівних матеріалів, і дозволяє науковцям у дистанційному режимі отримувати необхідну інформацію стосовно фондів. 27 січня 2022 року ЦДАВО України презентував новий он-лайн ресурс на базі інформаційної системи «Архіум», який дозволяє отримувати віддалений доступ до ресурсів архівних фондів. На момент презентації до системи було завантажено близько 600 тисяч скан-копій документів (21 архівний фонд в повному обсязі) а також науково-довідникові матеріали архіву (Сайт ЦДАВО). Подібні режими віддаленого доступу існують і в ЦДАГО України, що значно полегшує для науковців доступ до необхідної інформації.

Серед опублікованих джерел можна зазначити про статистичні видання, збірки документів, а також мемуарна література та архівна періодика. Деякі матеріали можна знайти у Інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН країни ім. В. Вернадського.

Вагомим джерелом у дослідженні грецької меншини є збірки документів та матеріалів, що побачили світ після здобуття Україною незалежності. У першій половині 90-х років було видано збірку «Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів», в якому містилися опубліковані документи стосовно діяльності державних та партійних органів УРСР, що відображали основні аспекти національної політики в 20–30-ті роки ХХ століття (Національні відносини в Україні, 1994). Важливе значення для розуміння повсякденності греків мають документи, які були нещодавно розсекречені і дають змогу по новому поглянути на складні процеси, що відбувалися в ті часи. Такі добірки, як правило, мають на меті продемонструвати особливості більшовицької політики щодо національних меншин, вони дають змогу по новому поглянути на процеси, які замовчувалися у радянській історіографії. У 2014 році Київською міською організацією товариства «Меморіал» ім. В.Стуса та Громадським інститутом історичної пам'яті було опубліковано трьохтомний збірник документів «Чекістське досье окупованої України. Збірник документів» (Чекістське досье..., 2014). Створення та оприлюднення довідників і збірок документів є важливим шляхом поширення

інформації про зміст наявних архівних джерел. Унікальним зібранням документів є видання «Греки на українських теренах», що побачило світ у 2004 році і містило в собі відібрану колекцію документів стосовно грецької етнічної меншини, у тому числі з історії повсякденного життя (Греки на українських теренах, 2004).

До досліджуваної джерельної бази також варто долучити сукупність періодичних видань радянського періоду, які надають змогу поринути в інформаційний простір того часу. Більшість публікацій у періодичних виданнях носить пропагандистський характер, проте вони часто висвітлювали настрої місцевого населення, або повідомляли про соціально-економічне та побутове життя населення, важливі події, що відбувалися у регіонах проживання меншин. Так само, розглядаючи статті та рубрики газет та журналів, можна проаналізувати напрямки пропагандистської роботи радянських структур, якою просякнута побутова сфера життя нацменшин. Також друкувалися періодичні видання мовами національних меншин, на сторінках яких можна знайти відомості про культурницькі процеси у середовищі грецьких громад. Газета «Колективістос», яка виходила грецькою мовою, є одним із основних грекомовних джерел інформації того часу. Широкий загал інформації надає журнал «Радянське село», який містить інформацію про земельні громади греків, вибори до місцевих рад а також роботу культурно-освітніх установ та деякі побутові особливості життя меншин. Деякі видання, такі як «Безбожник» або «Безвірник», регулярно публікували матеріали, які відображали стан боротьби радянських активістів із релігією та особливості релігійної діяльності у середовищі грецької меншини. Чимало питань повсякденної господарської діяльності меншин висвітлювалося у газетах, які покликані були стати головним джерелом інформації для широкої людності у містах і селах (такі періодичні видання як «Голос труда», «Радянська Україна», «Приазовський пролетарій» та подібні до них).

Побутові та суспільні проблеми грецького населення дозволяють краще виявити та дослідити публічно-правові актові джерела, їх використання дозволить у більшій повноті розкрити перебіг повсякденності меншини та допоможе у висвітленні ставлення грецької громади до важливих явищ та подій, що відбувалися в ті часи. До таких матеріалів можна віднести документи, що відображають діяльність Маріупольського грецького суду, вони зберігаються у фонді 157 Центрального державного історичного архіву Укра-

їни. Деякі справи зберігаються у Державному архіві Одеської області.

Також важливе значення у дослідженні відіграють статистичні дані. Це матеріали, такі як переписи населення, характеристика економічного стану населення, завдяки ним з'являється змога дослідити та відстежити зміни чисельності грецької етнічної меншини на території України, та особливості її розміщення у різних регіонах країни протягом різних проміжків часу. Вони містять широкий спектр даних про економічне життя, громадську активність, рівень освіченості населення, трудову зайнятість та інші важливі показники життя етнічної меншини.

Ще однією групою джерел, яка доповнює собою джерельну базу є оповідні джерела: це твори, які містять грецьку історичну, художню, публіцистичну літературу, в яких можна зустріти відомості щодо історичної самосвідомості громади греків на досліджуваному етапі їх життя.

До джерел, які дають змогу побачити повсякденність та буденність, відносяться також розповіді очевидців подій. Вони відтворюють картину буття греків України завдяки власним спостереженням і надають змогу відчувати тогочасні настрої суспільства та певні тенденції мислення учасників подій, які описуються. Серед найбільш цікавих праць представників грецької громади можна виділити «Історію повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека-комуніста», книгу написану І. Стріоновим (уродженцем греко-урумського селища Комар) і видану у 2008 році під редакцією Л. Якубової (Історія повсякденності..., 2008). Також «Одиссея мариупольських греков: Очерки истории» Г. Джухи, «Мариупольскому греческому обществу – 10 лет» В. Коноп, «К истории становления и развития клубного дела и музыкального художественного творчества трудящихся Донбасса в годы Советской власти (20–70-е гг.)» В. Бахарева. Вони дають змогу поглянути в ті часи очима сучасників подій і проаналізувати ставлення безпосередньо греків до політичного і соціального буття радянської дійсності. В наш час характерним при дослідженні джерел є розширення кількості методів (в тому числі і міждисциплінарних) і врахування особливостей історичної свідомості епохи досліджуваного джерела. Першим етапом джерелознавчої критики є так звана «аналітична критика», що полягає у попередньому відборі джерел, їх класифікації, встановлення авторства, обставин та мети створення джерела. Другим етапом джерелознавчої критики є синтез, за допомогою якого встановлюються зв'язки даного джерела з іншими джерелами, від-

бувається їх співставлення, з'ясування ступеню їх достовірності, а також створення комплексу джерел, що дають змогу дослідити певні історичні події (Богдашина, 2009).

Опрацювання всієї сукупності джерел потребує від сучасного дослідника правильного та неупередженого підходу до вивчення наявної джерельної бази. Для дослідження повсякденності важливе значення мала методологічна революція, пов'язана із діяльністю засновників школи «Анналів» М. Блока, Л. Февра, яка протистояла домінуючому до цього позитивізму. На відміну від позитивістів, які не замислювалися над тим, яким чином певне джерело творилося і якою була світоглядна картина у творця джерела, засновники школи «Анналів» бачили у відображенні повсякденності елемент відтворення історичної картини, як цілісного полотна. Вони висунули концепцію діяльності історика, згідно до якої він перестає повністю залежати від певного джерела, а самостійно визначає досліджувану проблему, добирає матеріал та визначає під яким кутом зору цей матеріал буде розглядатися (Гуревич, 1991). Це дозволило по новому працювати з джерелами, сучасні дослідники повсякденності за допомогою осмислення ментальності авторів та особливостей історичної доби можуть відтворити набагато

більш цілісну картину дійсності, враховуючи систему цінностей, особисті погляди автора, специфіку світосприйняття та певні особливості притаманні досліджуваній епосі. Такий підхід дозволить відтворювати не лише подієву історію, але й провести глибинний аналіз економічних, соціальних та ментальних зрушень в досліджуваній період, що є надзвичайно важливим для висвітлення повсякденності, як сукупності матеріальних та духовних аспектів буття.

Отже, джерельна база повсякденності грецького населення в Україні у міжвоєнний період є різноманітною та багатогранною. Вона дає змогу всебічно розглянути повсякденне життя грецької етнічної меншини в Україні в 20–30-ті роки ХХ століття. В наш час в обіг вводяться нові масиви різноманітних документів та створюються платформи для віддаленого доступу до архівних джерел, що значно полегшує роботу науковців і надає зручний доступ до широкого кола архівних даних. Опрацювання джерельної бази має вирішальне значення при дослідженні основних аспектів повсякденності грецьких громад в Україні, оскільки надає можливість за допомогою нових документальних матеріалів здійснити об'єктивний аналіз та узагальнити особливості досліджуваної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдашина О. М. Критика історичних джерел в українській історіографії / Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2009. Т. 5. 560 с.
2. Гедьо А. В. Греки Північного Приазов'я кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.): джерелознавчий аспект. *Вісник Донецького університету* № 2. 2001. С. 153–160.
3. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії: документи, матеріали, карти / упоряд.: М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томозов та ін. Київ: Либідь, 2000. 448 с.
4. Гуревич А. Я. О кризисе современной исторической науки. *Вопросы истории*. М., 1991, № 2–3. С. 21–35.
5. Історія повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека-комуніста / Відповідальний редактор: д-р іст. наук Л. Д. Якубова. Київ, 2008. 334 с.
6. Круцик Р. М. Чекістське досьє окупованої України. Збірник документів. Київ: Преса України, 2015. Т. 1, 1048 с., Т. 2, 992 с., Т. 3, 1216 с.
7. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів / упорядн. М. І. Панчук, І. Л. Гошуляк, С. С. Діброва та ін. Ін-тут національних відносин і політології НАН України. Київ: Наукова думка, 1994. 558 с.
8. Сайт ЦДАВО України: 27 січня 2022 року ЦДАВО України надав он-лайн доступ у режимі 24/7 до понад півмільйона скан-копій документів 21 архівного фонду. 27.01.2022 р. URL: <https://cutt.ly/XM8jZ11>
9. Терентьева Н., Чернухин Є. Греки України: джерелознавчий аспект. *Україна – Греція. Архівна та книжкова спадщина греків України. Науковий збірник*. Київ. Інститут історії України НАНУ, 1999. С. 3–11.
10. ЦДАВО України, ф. 1. Оп. 7. Спр. 1750–1778.
11. ЦДАВО України, ф. 342. Оп. 2. Спр. 10–2857.
12. ЦДАВО України, ф. 413. Оп. 1. Спр. 1–569.
13. ЦДАГО України, ф. 1. Оп. 20. Спр. 1470–3100.
14. Чирко Б. В. Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні (1923–1930 рр.). *Український історичний журнал*, 1988. № 6. С. 68–77.
15. Чирко Б. В. Національні меншості на Україні у 20-ті – на початку 30-х рр. (огляд документів в ЦДАЖР УРСР). *Архіви України*. 1990. № 1. С. 28–33.
16. Якубова Л. Д. Етнічні меншини УСРР у 20-ті – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження. К., 2006.

REFERENCES

1. Bohdashyna O. M. Krytyka istorychnykh dzherel v ukrainskii istoriohrafii [Criticism of historical sources in Ukrainian historiography] Encyclopaedia of the history of Ukraine: in 10 volumes / editor: V. A. Smoliy and others.; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. K.: Scientific opinion, 2009. Vol. 5. 560 p. [in Ukrainian].
2. Hedo A. V. Hreky Pivnichnoho Pryazovia kintsia XVIII – pochatku XX st.: dzhereloznavchyi aspekt [The Greeks of the Northern Azov region of the end of the 18th – beginning of the 20th centuries): the source science aspect]. Bulletin of Donetsk University. No. 2. 2001. P. 153–160. [in Ukrainian].
3. Hreky na ukrainskykh terenakh: narysy z etnichnoi istorii: dokumenty, materialy, karty [Greeks in Ukrainian territories: essays on ethnic history: documents, materials, maps] / edited by: M. Dmytrienko, V. Lytvyn, V. Tomozov and others. Kyiv: Lybid, 2000. 448 p. [in Ukrainian].
4. Gurevich A. Ya. O krizise sovremennoy istoricheskoy nauki [About the crisis of modern historical science.]. Questions of history. M., 1991, № 2–3. P. 21–35. [in Russian].
5. Istoriia povsiakdennosti v yii etnichnomu vymiri: spohady hreka-komunista [The history of everyday life in its ethnic dimension: memories of a Greek communist] / Responsible editor: L. D. Yakubova. Kyiv, 2008. 334 p. [in Ukrainian].
6. Krutsyk R. M. Chekistske dosie okupovanoi Ukrainy [Chekist dossier of occupied Ukraine]. Collection of documents. Kyiv: Press of Ukraine, 2015. Volume 1, 1048 pages, Volume 2, 992 pages, Volume 3, 1216 pages. [in Ukrainian].
7. Natsionalni vidnosyny v Ukraini u XX st.: zbirnyk dokumentiv i materialiv [National relations in Ukraine in the 20th century: a collection of documents and materials] / edited by M. I. Panchuk and others. Institute of National Relations and Political Science of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka, 1994. 558 p. [in Ukrainian].
8. The website of the CSAVO of Ukraine: 27 sichnia 2022 roku TsDAVO Ukrainy nadav onlain dostup u rezhymi 24/7 do ponad pivmiliona skankopii dokumentiv 21 arkhivnoho fondu [27.01.2022, the CSAVO of Ukraine provided online access 24/7 to more than half a million scanned copies of documents from 21 archival funds]. 27.01.2022. URL: <https://cutt.ly/XM8jZl1>. [in Ukrainian].
9. Terentieva N., Chernukhin Ye. Hreky Ukrainy: dzhereloznavchyi aspekt [The Greeks of Ukraine: source-historical aspect]. Ukraine – Greece. Archival and book heritage of the Greeks of Ukraine. Scientific collection. Kyiv. Institute of History of Ukraine, NASU, 1999. P. 3–11. [in Ukrainian].
10. TsDAVO. F. 1. Op. 7. Spr. 1750–1778. [in Ukrainian].
11. TsDAVO. F. 342. Op. 2. Spr. 10–2857. [in Ukrainian].
12. TsDAV. F. 413. Op. 1. Spr. 1–569. [in Ukrainian].
13. TsDAHO. F. 1. Op. 20. Spr. 1470–3100. [in Ukrainian].
14. Chyrko B. V. Robota partorhanizatsii z natsionalnymy menshostiamy na Ukraini (1923-1930 rr.) [The work of party organizations with national minorities in Ukraine (1923-1930)]. Ukraine history journal, 1988. № 6. P. 68-77. [in Ukrainian].
15. Chyrko B. V. Natsionalni menshosti na Ukraini u 20-ti – na pochatku 30-kh rr. (ohliad dokumentiv) [National minorities in Ukraine in the 1920s and early 1930s (a review of documents in the Central Committee of the USSR)]. Archives of Ukraine. 1990. № 1. P. 28–33. [in Ukrainian].
16. Yakubova L. D. Etnichni menshyny USRR u 20-i – pershii polovyni 30-kh rokiv XX st.: istoriohrafia ta dzherela doslidzhennia [Ethnic minorities of the USSR in the 20s – the first half of the 30s of the 20th century: historiography and research sources]. K., 2006. [in Ukrainian].